

LENDAS DO MONTE CASTELO

Jaime Iglesias González

Ilustracións: Fernando Martínez Vilanova

O Monte Castelo érguese na parroquia de Lérez, entre os lugares de Casaldarado e O Castelo. Trátase dunha elevación de escasa altura pero que tivo gran importancia estratéxica, xa que desde o seu cume domínase un amplo territorio polo que discorren, desde tempos ancestrais, as principais vías de comunicación e no que se asentan numerosos unidades de poboación. Restos arqueolóxicos, algúns deles coñecidos hoxe por relatos históricos, demostran que este monte estivo humanizado desde tempos prehistóricos.

En efecto, escritos de varios estudosos fan referencia á existencia neste monte de rochas con gravuras rupestres (petroglifos), cuxo emprazamento concreto descoñecemos, por seren destruídas ou por estaren cubertas pola maleza. Nunha zona próxima ó emprazamento do castelo, á actual configuración do terreo, en forma de túmulo, alértanos de que, con toda probabilidade, alí se agocha unha mámoa que espera ser escavada. Existen, ademais, restos visibles dun castro e,

probablemente, sobre el, ergueuse o castellum Citofacta, construído no outeiro que se eleva próximo ó lugar de Casaldarado. Deste castelo, fortaleza ou torre defensiva consérvanse in situ escasos restos materiais, en troques coñécense abundantes documentos históricos que confirman que estivo en pé durante varios séculos do medievo e, probablemente, durante bastantes anos dos tempos modernos. (1)

A presenza dos restos arqueolóxicos aludidos propicia, como adoita ser habitual, a aparición de lendas, especialmente aquelas referidas a mouros, mours e tesouros, sen desbotar, coma neste caso, as históricas. As lendas son relatos populares ou popularizados, de feitos imaxinarios ou fabulosos, nos que poden aparecer personaxes míticos, históricos ou mesmo da relixión e que se transmiten de xeración en xeración por vía oral. Normalmente, as lendas, a diferenza dos contos, adoitan estar localizadas nun lugar concreto e situadas nun tempo máis ou menos determinado.

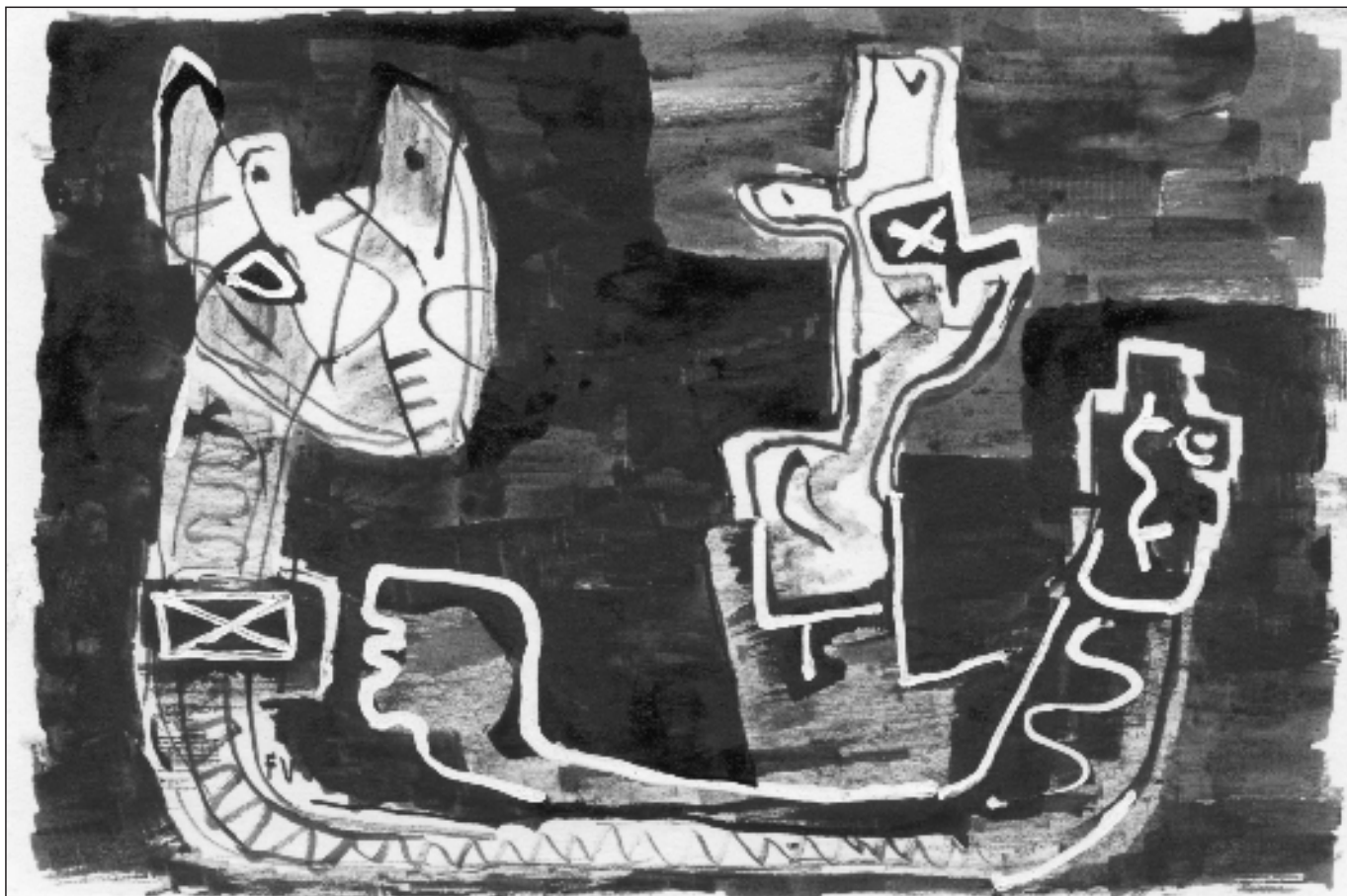
Ademais, son concebidas e presentadas con certa dimensión de verdade. (2) Algúns tipos de lendas teñen unha ampla difusión territorial, de tal xeito que podemos atopar temáticas semellantes e esquemas narrativo parecidos en lugares afastados entre si. Tal é o caso, por exemplo, das lendas de mouros e tesouros.

Aínda que popularmente poida pensarse que os mouros proceden de África ou Afriquín (3), non se trata de musulmáns que se afincasen en Galicia despois da invasión da Península no século VIII. "Baste recordar que en certos relatos estes mouros provisionábanse de carne de porco e de viño (alimentos prohibidos polo Corán) e moitas mouras (...) teñen os seus cabelos loiros e son brancas de pel, lembrándonos máis as fadas do floclore europeo que as mouras propiamente ditas". (4) Todo indica que en Galicia as palabras mouro/moura das lendas asóciáanse máis ben a persoas alleas, estrañas e mesmo antigas.

Os mouros das lendas son seres imaxinarios que viven debaixo da terra ou en lugares especiais pero sempre afastados das aldeas; xeralmente non son cristiáns; realizan traballos semellantes ós dos humanos a non ser os labores da terra; pero as súas actividades principais son a construción de mámoas, castros, covas e túneles, así como custodiar as súas riquezas e tesouros que, dito sexa de paso, conseguen con pouco esforzo, pois ós mouros atribúenselles poderes supranormais.

As relacións entre os habitantes dun lugar cos mouros a as mouras son escasas. (5) Limítanse a algunhas transaccións comerciais nas que os mouros case sempre son os compradores que pagan con moedas de ouro; ás conversas que poidan ter camiño das feiras ás que ambos acoden; ás mozas das aldeas que peitean os longos cabelos das mouras; ás parteiras cando son requiridas para axudar a parir as mouras e a poucas ocasións máis.

A MINA DE OURO E A MINA DE VELENO

Preto da Fontecortiza hai un sitio que, ó pasar por riba del, soa coma se debaixo estivese oco. Alí hai unha mina que deixaron os mouros. Pero non se sabe se é unha mina chea de ouro e de valiosos tesouros ou se se trata dunha mina chea de veneno. Por iso non se pode abrir, pois se fose unha mina de veneno morrería non só a persoa, que pola súa cobiza cometese a ousadía de buscar riqueza onde ninguén a chamou, senón que, tamén morrerían os veciños das aldeas da redonda.

Moita xente coñece esta lenda aínda hoxe. Eu escoiteina por primeira vez da boca da señora Delita

a Viúva que vivía en Casal Novo antes de marchar para Bos Aires, alá polos anos cincuenta, cando Arxentina aínda era un país de inmigrantes. Algúns informantes contan que houbo veciños que comezaran a cavar no monte para descubrir a mina e con ela o tesouro, pero ó pouco tempo de comezar arrepentíanse, ou mellor, entráballes o medo de atopar o veneno, e desistían.

O tema deste lenda é frecuente en Galicia. Lémbranos outras semellantes como A trabe de ouro e a trabe de alcatrán (Castro de Santa María das Brañas-Arzúa) ou a lenda do Castro de Pedruzos (Melide) onde disque hai tres minas: de ouro, de prata e de alcatrán.

A MULLER PENSATIVA

Aí no monte Castelo houbo algo e hai algo, algo misterioso. Moita xente que xa morreu vía moitas veces unha muller alta, moi guapa e de cabelos loiros cunha diadema de ouro na cabeza. Sempre saía polas tardes, cando as campás do convento tocaban a "ave maría". A xente tiña medo desa muller que paseaba polo monte cun modal pensativo e distante que mesmo premía o corazón. Por iso, ninguén quería pasar só polas proximidades do monte a aquelas horas.

Un día fun camiñando polo lugar do Castelo e pregunteilles a varios veciños e veciñas polas lendas do monte. Esta contoume unha señora que quere permanecer anónima, pero aseguroume que, nos arredores do monte Castelo, vivira moitas experiencias de aparicións, sinais de desgrazas, avisos da morte, etc.

É evidente que a muller pensativa desta lenda repón perfectamente á esencia dunha moura.

A MOURA DOS CABELOS DE OURO

No solleiro do monte Castelo, unha mouroa poñíase todos os días de bo tempo a tomar o sol alá pola tardiña; mentres tomaba o sol, peiteaba os seus cabelos loiros e longos con peites de ouro. Nalgunhas ocasións era axudada no seu labor por unha moza de Casaldarado. Cando pasaba por alí unha persoa, home ou muller, dos lugares próximos, a mouroa retirábase discretamente e non se volvía ver ata o día seguinte.

Estoutra lenda relatouma parcialmente Ángel Carballo, máis coñecido por Angelito o Tranca, home sabedor dos segredos do monte por

terse dedicado a recoller leña e piñas para vendelas na vila naqueles tempos cando aínda non se xeralizara o uso doméstico do butano.

As mouroas das lendas, esveltas, de pel branca e cabelos loiros, responden ó ideal de beleza feminina na cultura popular galega. As lendas que relatan a aparición de mouroas peiteándose con peites de ouro son moi abundantes en Galicia, como por exemplo, A mouroa de Fontebrasal (Arén-Samieira.Poio) ou A mouroa de Arnoia.

O TÚNEL DOS MOUROS

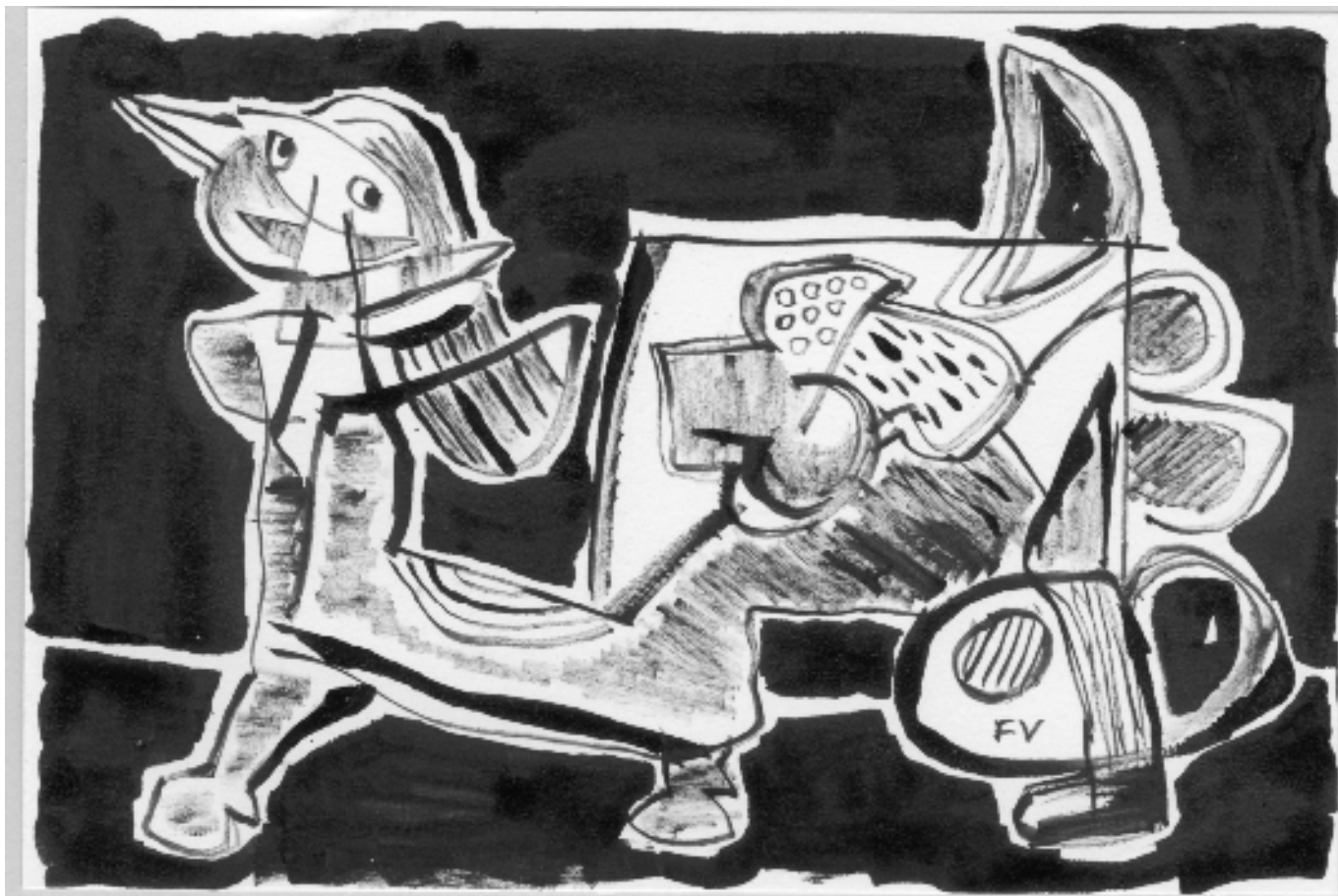
Desde o curuto do monte Castelo hai un túnel que pasa por debaixo de Casalдарado e da Cendona e chega ata a xunqueira da Gándara. Ese túnel fixérono os mouros. Por el camiñan, entran e saen. Tamén lles serve para levaren a beber os cabalos ó río da Xunqueira e así é que ninguén os ve, pois os mouros viven debaixo da terra onde gardan moi ben gardados os tesouros e as grandes riquezas, para que non llas vexan.

Quen me informou desta lenda e da seguinte foi Mercedes Moldes, veciña de Casal Novo, aínda que naceu e viviu en Casalдарado ata que casou. Ela escoitoullas á súa avoa, a señora Esperanza a Florisa, e a outras veciñas como a señora Lola a Manuelona. Mercedes ten oído dicir que un lonxano día, un veciño de Casalдарado foi buscar leña ó monte e descubriu un buraco que lle chamou a atención polo ben feito e profundo que lle parecía. Entón cortou un eucalipto e meteuno verticalmente por ese burato e tragoullo todo. O

señor Baltasar da familia dos Florís, que así se chamaba o veciño, pensou que nese punto debía empezar o túnel que ía ata a Xunqueira.

Pero a respecto da boca do túnel e mesmo do propio túnel, contábame Paco de Casalдарado que, en certa ocasión, varios veciños entraron nunha cova que hai na aba do monte (quizais hoxe cuberta pola maleza) e camiñaron con velas acesas por un túnel ata que se lle apagaron, segundo el, por falta de osíxeno, sen que atopasen o final.

Como xa se apuntou, ós mouros atribúeselles nas lendas, entre outras actividades, a construción de túneles, polo que é fácil atopar en Galicia lendas semellantes a esta, como a do Castro de Francos (Dodro)

A PARTEIRA DA XESTEIRA

En certa ocasión, á noite, un mouro achegouse á casa da Xesteira, no lugar do Castelo, para pedirlle que o acompañase á súa casa para axudar a librar a unha mouroa que estaba para parir. A parteira, que parece que se chamaba señora Augusta, non quería ir porque lles tiña certo temor ós mouros e porque, ademais, case era de noite e estaba a cocer.

- Non podo ir que estou cocendo e pódese perder o pan.

- Veña comigo, señora, que gañará moito máis do que vale todo o pan da fornada -respondeu o mouro-.

Entón, a parteira accedeu ó requirimento do mouro. Ó chegar ó sitio, axudou á mouroa que deu a luz con ben e, en recompensa, a señora Augusta recibiu unha bolsa que contiña un lingote, unha cadea e moedas, todo de ouro puro.

A casa da Xesteira á que alude a lenda está situada preto do curuto do monte e nela vivía unha familia que emigrou a América hai moitos anos. Posteriormente foi restaurada estando actualmente habitada. Outra versión desta lenda di que o mouro foi en busca da parteira a Casaldarado, supostamente a señora Antonia a Pouquiña, de quen os máis vellos do lugar contan que axudou a parir a moitas mulleres do lugar.

Son varias as lendas coñecidas que falan de parteiras que asisten a mouroas no momento de dar a luz, como por exemplo, A parteira de Nine (Rianxo).

OUTRAS LENDAS DE MOUROS E MOURAS

Os mouros que vivían no monte Casteliño tiñan camelos e levábanos a beber ó Bravo, a un lugar que lle chaman o Pozo do Liño.

Os mouros das lendas adoitan ter cabalos, vacas, mulos e ata porcos, pero é a primeira vez que escoito que eran propietarios de camelos. Probablemente esta informante teña no seu maxín a trabucada idea de que os mouros son africanos.

Unha moza do lugar do Castelo andaba coas vacas nunha das veigas que hai preto das ruínas do castelo (de Cedofeita). De súpeto, aparecéuselle unha reina e díxolle:

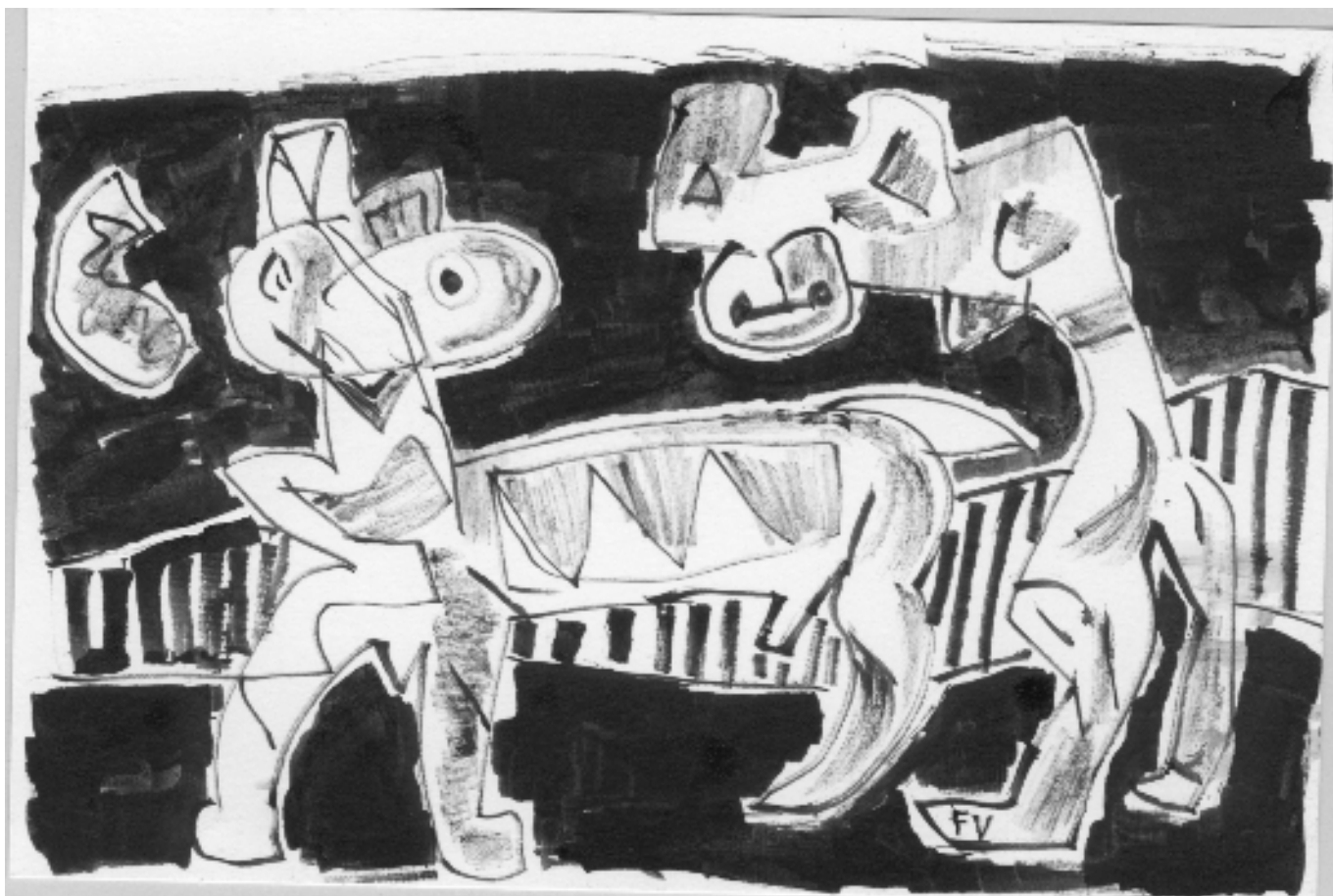
- Ven comigo e peitea os meus cabelos que che hei dar unha boa recompensa.

A moza, ó ver aquela muller tan fermosa e ó escoitar o seu requirimento, asustouse e botou a

correr, abandonando o gando. Ó chegar á casa, a nai preguntoulle que lle pasaba e, despois de escoitala, berroulle por deixar as vacas soas. Logo, foron buscalas e, ó chegar ó sitio, non as atoparon.

A reina desta lenda é unha moura. As mouras son esas raras e imaxinarias criaturas que teñen aspecto feminino e caracterízanse por seren moi fermosas. Poden recibir varios nomes: señoras, señoritas, encantos ou simplemente mulleres. Tamén se lles chama reinas (castelanismo de raíñas) como ocorre nesta lenda.

Este relato lendario contoumo parcialmente miña curmá Celia a do Castelo e outros informantes completárono. Un deles dicíame que a "reina" non só quería que a moza a peitease, senón que, ademais, desexaba que lle catase os piollos.

O APÓSTOLO SANTIAGO INTERVÉN NA LIBERACIÓN DO CASTELO DE CEDOFEITA

O Apóstolo Santiago, en forma de raio, derrubou a torre do castelo de Cedofeita, morrendo os frecheiros portugueses que o estaban ocupando. Este suceso produciu un pánico tan grande no resto dos soldados lusos que todos fuxiron espantados. En quedando o castelo baleiro, as tropas do noso rei apoderáronse facilmente del sen sufriren ningunha baixa e sen ter nin un só ferido.

Esta é a parte lendaria dun suceso histórico que se relata na doazón que o rei de Galicia e León, Fernando II, fai á catedral de Santiago. Estamos, pois, diante dunha lenda histórica, pouco popularizada, na que os feitos ocorridos aparecen adornados dunha fantasía interesada, pero probablemente crida, incluso polo monarca que fai a doazón.

É histórico que Afonso Henriques, rei de Portugal se apoderara, en 1163, do castelo de Cedofeita e non o devolvera a pesar de asinar, en 1165, con Fernando II a coñecida como Paz do Lérez, "super flumen Lerice in vétula ponte" que obrigaba ó rei portugués a retirarse do devandito castelo e a retroceder a fronteira galaico-portuguesa á liña do Miño. No documento da referida doazón, que está recollido nos tumbos A e B da catedral de Santiago, relátase que o rei galego-leonés, vendo que o portugués non cumpría o pactado, preparou a reconquista do castelo polas armas. Era o ano 1169. A inexpunabilidade deste e as dificultades climatolóxicas que se presentaron o mesmo día do asalto, complicaron a toma do castelo polas tropas galegas. E aquí é onde apece o aspecto lendario deste suceso histórico: Fernando II consegue

recuperar a fortaleza de Cedofeita grazas a que Santiago Apóstolo, en forma de raio, derruba a torre do castelo. O rei galego-leonés, en agradecemento á esta decisiva intervención do Apóstolo, doa o propio castelo e outras posesións á igrexa compostelá. (6)

A tradición xacobeá presenta habitualmente o apóstolo Santiago montado a cabalo loitando contra os infieis (Santiago matamouros), pero nesta ocasión adopta a forma de raio, que alude probablemente ó seu sobrenome bíblico de Fillo do Trono.

NOTAS.

1. Para maior información consultar Abilleira Sanmartín, X. "O Castellum de Citofacta en Lérez. Uns comentarios sobre a súa documentación". Revista Cedofeita nº 3. 1999. Páx. 3-10.
2. González Reboredo, X. M. Entrada LENDA. Enciclopedia Galega. Tomo 25. Lugo. 2003. Pax. 213-224.
3. Aparicio Casado, B. A tradición oral en Poio. Claves interpretativas. Deputación de Pontevedra. 1992. Páx. 75-76.
4. González Reboredo, X. M. Lendas galegas de tradición oral. Ed. Galaxia. Vigo. 1995. Páx. 14.
5. Linares García, M. Rostros do imaxinario popular. En "Galicia". Tomo XXVIII (Antropoloxía). Hércules de Ediciones, S.A. A Coruña, 1997. Páx. 28.
6. Ver o artigo referido na nota 1.

